

De pluriactieve maatschappij

Over een samenleving die niet alleen oog heeft voor arbeid

Katrijn Vanderweyden

Departement Politieke en Sociale Wetenschappen, Universiteit Antwerpen

Net geen vierhonderdduizend werklozen. Het is een ontluisterend cijfer voor een samenleving die de arbeid zo hoog in het vaandel voert als de onze. Wie werkloos is, voelt zich vaak nutteloos en uitgesloten. Wie wél werk heeft, is door de concurrentie op de arbeidsmarkt en door de groeiende flexibiliteit dan weer vaak angstig en onzeker. En voor het toenemende aantal tweeverdieners is de combinatie van werk en gezinsleven een zware klus geworden.

Wij betalen een hoge prijs voor het in stand houden van onze 'arbeidssamenleving'.

Maar moet die samenleving dan persé in het teken van de arbeid staan? Neen, zeggen sommigen, er zijn best alternatieven denkbaar. Wél moet dan de centrale focus op betaalbare arbeid worden verlaten, zodat er meer ruimte komt voor andere activiteiten.

De 'pluriactieve samenleving' is één van die alternatieven die sinds enkele jaren naar voor worden geschoven. In dit artikel wil ik meer licht werpen op het begrip. In welk kader past het, hoe kan je het definiëren en via welke scenario's zou het in de praktijk gebracht kunnen worden?

Situering

Pluriactiviteit is een vrij algemeen verspreide term in de landbouweconomie en de rurale sociologie. Het duidt op het fenomeen waarbij landbouwers hun eigenlijke landbouwactiviteiten combineren met andere activiteiten die een inkomen verschaffen, zoals het aanbieden van toeristische voorzieningen of het uit werken gaan buiten de boerderij (zie o.a. Evans 1993).

Sinds enige tijd wordt de term evenwel ook in een andere context gebruikt. Met name in december 1995 dook de term op in een themanummer van het Franse sociaal-filosofische tijdschrift *Esprit* met als titel 'Vers une société de pluriactivité?'. De diverse bijdragen zijn van de hand van wetenschappers die al langer kritische stukken over de toekomst van onze

arbeidssamenleving publiceren (Bernard Perret, Jean-Louis Laville, Xavier Gaullier, Guy Roustang). In het vorige themanummer van *Esprit* rond dezelfde thematiek ('L'avenir du travail', augustus-september 1995), slechts enkele maanden ouder, is de term pluriactiviteit nog volstrekt afwezig. De *idee* zelf die schuifgaat achter pluriactiviteit is er wel als uitgangspunt terug te vinden. Bernard Perret schrijft in de inleiding "(...) La seule issue au désordre actuel paraît au contraire résider dans un pluralisme fortement institué des formes d'activité, d'échange, de don, de reconnaissance sociale et de rétribution matérielle." (p. 7-8).

In de inleiding van het themanummer 'Vers une société de pluriactivité' zetten Laville en Perret deze gedachte voort en kleven er de notie pluriactiviteit aan vast: "Un travail pluriel ne peut trouver place que dans une socio-économie plurielle laissant une plus grande place à l'hétérogénéité des ressources mobilisées, des formes d'organisation, des modalités d'évaluation des richesses produites. La relativisation de l'emploi salarié comme statut social de référence implique de légitimer des modalités plus diversifiées de participation à la production du bien commun. Tel est le sens de la notion de pluriactivité." (p. 8).

De auteurs willen de klassieke invulling van onze arbeidsmaatschappij verlaten en pleiten in die zin veeleer voor een herziening van

de arbeidssamenleving dan voor een herstel ervan. De huidige centraliteit van het arbeidsstatuut moet worden afgezwakt en er moet ruimte komen voor een diversiteit aan economische bedrijvigheid, voor een diversiteit aan de wijzen waarop mensen aan het collectieve gebeuren deelnemen.

Voor het individu betekent dit dat zijn of haar integratie niet enkel via betaalde arbeid verloopt, dat het zich op een veelzijdige manier ontwikkelt en participeert aan diverse levenssferen. Ook de huidige levenscyclus in drie opeenvolgende fasen (school-werk-pensioen) zou moeten worden hertekend. Op het beleidsvlak vertaalt de idee van pluriactiviteit zich in het voeren van een doordacht 'activiteitenbeleid' en het overstijgen van een strikt werkgelegenheidsbeleid, het op ruime schaal doorvoeren van arbeidsduurverkortingen en arbeidsherverdeling, en in het revitaliseren van het democratisch gebeuren en van het openbaar leven.

Al deze elementen, en nog verscheidene andere, duiken naast en door elkaar op in de diverse pleidooien die het vaandel van pluriactiviteit voor zich uitdragen. Om zicht te krijgen op wat het kenmerkende 'nieuwe' aan een pluriactieve samenleving nu juist inhoudt, lijkt ons een poging tot definiëring niet misplaatst.

Definiëring

Wat kunnen we juist onder pluriactiviteit verstaan? Een voor de hand liggend kenmerk lijkt te zijn dat pluriactiviteit een diversiteit aan activiteiten inhoudt op maatschappelijk niveau. Een samenleving waarin enkel betaalde arbeid wordt verricht, is geen pluriactieve samenleving. Toch worden ook in de huidige samenleving meer activiteiten dan betaalde arbeid verricht. Ook vandaag voeren mensen hun kinderen op, ook vandaag doen mensen het huishouden, gaan ze naar de bioscoop en werken ze als vrijwilliger. Op macroniveau resulteert dit in een diversiteit aan activiteiten die in de samenleving worden vervuld. Niettemin leven we in een *arbeids*maatschappij. Het is vrij duidelijk dat we voor het eigene van een pluriactieve samenleving naar an-

dere kenmerken moeten zoeken.

We kunnen naast het macroniveau het microniveau in het vizier nemen. Betekent pluriactiviteit dat *individuen* diverse activiteiten verrichten? Ook hier kunnen we evenwel stellen - aansluitend op de vorige redenering - dat ook in de arbeidssamenleving mensen verschillende taken op zich nemen. Sinds de afbrokkeling van het kostwinnersmodel is het aantal mensen dat diverse taken combineert zelfs toegenomen. Een eenzijdige concentratie op beroepsarbeid of huishoudelijk werk komt steeds minder voor. Vele vrouwen hebben de voorbije decennia immers de stap naar de arbeidsmarkt gezet en mannen van hun kant zijn - zij het dan in beperkte mate - een deel van de gezinstaken gaan opnemen (cf. Jacobs, 1997, SCP, 1998). Ook vandaag bestaat ons leven niet louter uit betaalde arbeid. De werkzaamheidsgraad in Vlaanderen (het deel van de bevolking op beroepsactieve leeftijd dat een betrekking heeft) bedroeg in 1997 59,7% (SSA 1999: 5). Met andere woorden: in dat jaar was het leven van vier op tien Vlamingen op beroepsactieve leeftijd 'arbeidsloos'.

De vraag dringt zich op wat dan het kenmerkende is van een 'arbeidsmaatschappij' en waarin een 'pluriactieve samenleving' daarvan verschilt, als het verschil niet ligt in het bestaan van een diversiteit van activiteiten in een samenleving. We zullen daarom eerst trachten de arbeidssamenleving te definiëren en vervolgens de kenmerken van een pluriactieve samenleving daartegen afzetten.

Als het eigene van de arbeidsmaatschappij zouden wij de volgende vijf kenmerken willen onderscheiden:

1. In het levensonderhoud wordt voorzien via betaalde arbeid. Dit kan rechtstreeks gebeuren via het loon, of onrechtstreeks via rechten verworven door het verrichten van betaalde arbeid (pensioen, betaald ziekteverlof, werkloosheidsuitkering, ...).
2. Betaalde arbeid is institutioneel verankerd. Het stelsel van sociale zekerheid neemt het presteren van bezoldigde arbeid als uitgangspunt. Beslissingen over welvaartsverschaffing en -verdeling komen tot

stand en worden uitgevoerd door een driedig institutioneel raam waarin naast de overheid de werknemers- en de werkgeversorganisaties vertegenwoordigd zijn, die beide hun wortels in het arbeidsbestel vinden. Tot deze besluitvorming hebben enkel diegenen toegang die via hun positie in dat arbeidsbestel verankerd zitten (zie ook de Vroom 1990).

3. Er is een hoge arbeidsmarktparticipatie op 'beroepsactieve' leeftijd.
4. De levenscyclus bestaat uit drie fasen waarbij beroepsarbeid het referentiepunt is. De 'studeerperiode' is een voorbereiding op het beroepsleven, het pensioen is het uitrusten na een drukke loopbaan.
5. Betaalde arbeid is cultureel verankerd: het verrichten van beroepsarbeid is de norm.

Samengevoegd komen we tot de volgende definitie van een arbeidssamenleving: *Een arbeidssamenleving is een samenleving waarin individuen cultureel, financieel en institutioneel verondersteld worden een centrale periode in hun leven betaalde arbeid te verrichten, en waarbij de andere periodes in het teken van die centrale periode staan*¹. Hierbij verwijst 'cultureel verondersteld' naar de culturele normering, 'financieel verondersteld' naar de financiële dwang, 'centrale periode betaalde arbeid' naar de hoge arbeidsparticipatie, 'andere periodes in het teken van die centrale periode' naar de 3-fasen-levenscyclus met beroepsarbeid als referentiepunt, en 'institutioneel verondersteld' naar de institutionele dwang.

Vervolgens kunnen we het eigene van een pluriactieve samenleving hier tegen afzetten. Deze samenleving wordt gekenmerkt door de volgende vijf eigenschappen:

1. De band betaalde arbeid-inkomen is ten dele losgeknipt. In het levensonderhoud wordt voorzien via een inkomen los van arbeid (cf. het principe van een basisinkomen) en eventueel additioneel via betaalde arbeid.
2. We komen los van de institutionele verankering van betaalde arbeid. Er vindt een evolutie plaats naar burgerschap als sokkel van de samenleving i.p.v. betaalde ar-

beid.

3. Er is een hogere deelname aan andere activiteiten en een lagere arbeidsmarktparticipatie. De (vervulde) voorwaarde hiervoor is dat bij de huidige arbeidsparticipatie het aanbod van arbeidskrachten de vraag ernaar ruimschoots overstijgt, of dat er minder vraag naar arbeidsuren is dan er worden aangeboden. Er moeten m.a.w. voldoende 'werkloze' uren zijn, geconcentreerd bij enkelen of verspreid over velen. Deze uren zijn op de arbeidsmarkt overbodig en kunnen voor andere activiteiten worden aangewend.
4. De levenscyclus bestaat niet uit duidelijke, achtereenvolgende fasen. Pluriactiviteit resulteert in een 'deconcentratie' en een 'decentralisatie' van betaalde arbeid in het leven van deze individuen die kiezen om de rol van betaalde arbeid synchroon (gelijktijdig) in combinatie met andere activiteiten te verkleinen of om diachroon (op-eenvolgend in de tijd) in hun leven betaalde arbeid voor andere activiteiten te ruilen. Onderwijs blijft niet langer gereserveerd voor de 'eerste fase' van het leven.
5. De culturele norm is actief aan je samenleving deelnemen, de invulling hiervan staat vrij.

De definitie van een pluriactieve samenleving wordt dan: *Een pluriactieve samenleving is een samenleving waarin individuen een reële keuzevrijheid hebben om in de synchronie of in de diachronie van hun leven via een diversiteit van activiteiten deel te nemen aan het gemeenschappelijk gebeuren*. Daarbij verwijst *reëel* naar de financiële en institutionele mogelijkheid, *keuzevrijheid* naar de culturele normering, en de lagere arbeidsmarktparticipatie is de resultante van de effectuering van de keuzevrijheid, m.a.w. van het effectief opnemen van een diversiteit aan activiteiten.

Pluriactiviteit in de praktijk

Nu we een definitie als leidraad hebben kunnen we nagaan via welke scenario's pluriactiviteit in de praktijk zou kunnen worden omgezet.

Scenario's die de uitbouw van een pluriac-

tieve samenleving voor ogen stellen moeten cultureel en institutioneel de centrale focus op betaalde arbeid verlaten, de huidige koppeling inkomen-beroepsarbeid grondig hertekenen, meer ruimte scheppen voor het opnemen van andere activiteiten dan betaalde arbeid en de huidige levenscyclus herzien. We kunnen twee scenario's onderscheiden die daar tot op zekere hoogte aan tegemoet komen: het scenario van de herverdeling van tijd en het scenario van een onvoorwaardelijk basisinkomen. Vervolgens kunnen we ook twee scenario's ontmaskeren die vaak verward worden met pleidooien voor een meer pluriactieve samenleving, maar net het herstel van de huidige arbeidssamenleving bepleiten: het scenario van de herverdeling van arbeid en het scenario van de uitbreiding van het arbeidsbegrip².

Herverdeling van tijd

Het scenario van de herverdeling van tijd gaat ervan uit dat niet enkel betaalde arbeid zinvol is voor mens en maatschappij. Ook andere activiteiten zijn nuttig en verdienen waardering van de samenleving. Zelfs activiteiten die buiten het criterium van 'maatschappelijke nuttigheid' vallen, moeten reële kansen tot ontplooiing krijgen. Onze fixatie op betaalde arbeid als centrale steunpilaar van de maatschappij, is veel te eng en dringend aan herziening toe. We moeten in de samenleving streven naar een herverdeling van tijd over de diverse levenssferen: betaalde arbeid, gezin, vrije tijd en maatschappelijke participatie, onderwijs en vorming. Individen moeten hierbij veel meer dan vandaag het geval is, soeverein kunnen beschikken over hun tijd. Er moet zo ook meer ruimte komen voor 'autonome' tijd, m.a.w. tijd die men zelf in de hand heeft en als zinvol ervaart.

De manier waarop deze herverdeling van tijd tot stand moet komen, kan erg divers zijn.

Een typisch pleidooi in dit scenario is dat voor een 'tijdsfonds'. Mensen krijgen daarbij een globaal tijdskrediet waaruit ze kunnen putten gedurende hun loopbaan. Zo kunnen ze op een inkomen rekenen gedurende die periodes (weliswaar beperkt in de tijd) dat ze andere activiteiten dan betaalde arbeid op zich nemen (zie o.a. Elchardus 1996: 89). Ook allerlei rechten op loopbaanonderbreking passen in dit stramien, net als premies voor deeltijds werk.

Het scenario van de herverdeling van tijd verlaat de centrale focus op betaalde arbeid. Het pleit voor een andere culturele normering, voor een ander activiteitenpatroon, en hertekent de band inkomen-beroepsarbeid. Ook in periodes waarin geen betaalde arbeid wordt verricht (en die toch niet het gevolg zijn van een of ander risico zoals ziekte of werkloosheid), wordt een inkomen gegarandeerd. Betaalde arbeid verrichten blijft wel een uitgangspunt én een voorwaarde, want een deeltje van de werktijd wordt als het ware 'gekapitaliseerd'. Daarmee is dit scenario niet erg radicaal en zouden we zelfs kunnen stellen dat

het veeleer een scenario belichaamt voor 'meer pluriactiviteit' (in een arbeidssamenleving), daar waar het volgende scenario veel duidelijker de arbeidssamenleving achter zich wil laten. Ook de eventuele institutionele conse-

quenties worden in het volgende scenario veel verder doorgedreven.

Onvoorwaardelijk basisinkomen

Het scenario van een onvoorwaardelijk basisinkomen houdt net als het voorgaande een pleidooi in voor het verlaten van de centrale focus op betaalde arbeid. Het leven bestaat uit verschillende activiteiten en mensen moeten de vrijheid hebben meer soeverein over hun tijdsbesteding te beslissen. Een grotere ruimte voor een diversiteit aan activiteiten zal het gemeenschaps- en gezinsleven ten goede komen³.

Via het toekennen van een onvoorwaardelijke uitkering die van rechtswege en automatisch aan iedere burger toekomt, worden on-

Herverdeling van arbeid

Dit scenario beklemtoont het belang van betaalde arbeid voor het welzijn van de mens. Integratie komt pas volwaardig tot stand wanneer individuen betaalde arbeid presteren. Het geheel van functies dat beroepsarbeid voor een individu vervult (zelfontplooiing, sociale contacten, nuttig bezig zijn, enzovoort, in combinatie met het verwerven van een inkomen) maakt dit soort arbeid onvervangbaar door andere activiteiten. Beroepsarbeid is volgens dit scenario ook onmisbaar in die zin dat het individuen via een geheel van rechten én plichten met hun samenleving verbindt.

Omdat betaalde arbeid zo belangrijk is voor elk individu, moet de samenleving deze aan al haar leden kunnen garanderen. Dit scenario wil dit mogelijk maken door een verregaande arbeidsherverdeling. Het totaal volume betaalde arbeid dat beschikbaar is, moet over alle leden van de samenleving worden verdeeld.

Slechts twee scenario's komen tegemoet aan de vereisten van de pluriactieve samenleving: de herverdeling van tijd en het onvoorwaardelijk basisinkomen.

rechtstreeks alle soorten activiteiten gewaardeerd en niet enkel betaalde arbeid. Burgerchap, en niet langer beroepsstatus, verdiensten of arbeidsverleden, wordt de basis voor het recht op overdrachten en diensten (cf. Offe 1991: 102). In dit scenario wordt de band tussen inkomen en beroepsarbeid het meest radicaal hertekend. Loonafhankelijkheid vermindert, want bestaanszekerheid wordt los van arbeidsprestaties gegarandeerd⁴. Alle vijf geschetste eigenschappen van een pluriactieve samenleving vinden in dit scenario hun plaats.

Een vrij recent pleidooi voor deze weg naar pluriactiviteit vinden we in het jongste boek van André Gorz, die zelf spreekt van 'multiactivité', en de invoering van een basisinkomen bepleit: "Le droit à un revenu suffisant et stable n'aura plus à dépendre de l'occupation permanente et stable d'un emploi; le besoin d'agir, d'oeuvrer, d'être apprécié des autres n'aura plus à prendre la forme d'un travail commandé et payé." (Gorz 1997: 124).

De twee volgende scenario's die we onder de loep nemen wijken op enkele fundamentele punten van het pluriactiviteitspleidooi af.

Dit is mogelijk wanneer de voltijdse norm wordt geherdefinieerd en mensen minder gaan werken, zodat iedereen kan werken⁵.

Verschuivende deelsscenario's zijn mogelijk. Sommigen pleiten voor een herdefiniëring van de voltijdse werkweek, b.v. tot een week van 35 of 30 uur⁶, al of niet gepaard gaande met een pleidooi voor een vierdagenwerkweek. Anderen suggereren een aanpassing op jaarbasis (vakantie), of op basis van de levensloop (bepaalde periodes geen beroepsarbeid verrichten). De centrale relatie beroepsarbeid-inkomen blijft bestaan.

Voorstellen voor arbeidsduurvermindering kunnen zowel vanuit het scenario van herverdeling van arbeid als vanuit het scenario van herverdeling van tijd worden verdedigd. Beide scenario's zwakken immers de hoge arbeidsmarktparticipatie af. Het tijdsperspectief kan daarbij zowel dag, week, jaar als leven zijn. Een van de twee belangrijkste verschillen tussen de scenario's in kwestie is de achterliggende visie. Ze vertrekken vanuit een tegengestelde culturele normering. Het uitgangspunt van het scenario 'herverdeling van

arbeid', zoals we het hier hebben geschetst, is betaalde arbeid voor iedereen ter beschikking stellen. Het uitgangspunt van het scenario 'herverdeling van tijd' is niet de beschikbaarheid en noodzaak van betaalde arbeid voor iedereen, maar wel het herwaarderen van andere activiteiten. In het eerste scenario staat de arbeidsduurvermindering in functie van de herverdeling. In het tweede is deze doel op zich.

Zo is het stelsel van loopbaanonderbreking in België ingevoerd als tewerkstellingsmaatregel (herverdeling van arbeid). De loopbaanonderbrekers moeten immers worden vervangen door werklozen. In de praktijk wordt het stelsel evenwel door de gerechtigden aangewend om tijd te creëren voor andere activiteiten (herverdeling van tijd). Het stelsel financiert dan ook niet-arbeidstijd. Het financieren van niet-arbeidstijd omwille van die niet-arbeidstijd (wat collectief niet de eerste doelstelling van het stelsel van loopbaanonderbreking is, maar door de gerechtigden wel zo wordt ingevuld) is dan ook een typisch streefdoel van het scenario van herverdeling van tijd en tornet aan de nauwe link beroepsarbeid-inkomen die kenmerkend is voor onze arbeidssamenleving. Dit is dan ook het tweede belangrijke verschil met het scenario van de herverdeling van de arbeid, dat op zich niet de intentie heeft om daarin in te grijpen (en dat enkel vanuit strategische doeleinden overweegt).

Uitbreiding van het arbeidsbegrip

Een vierde scenario beklemtoont evenals het voorgaande de onvervangbare betekenis van betaalde arbeid voor de leden van de samenleving. Het wil deze betaalde arbeid evenwel niet zozeer garanderen door een herverdeling van het bestaande volume betaalde arbeid, dan wel door een vergroting van dat volume.

Dit laatste moet plaatsvinden door de uitbreiding van ons arbeidsbegrip: we moeten activiteiten die vandaag geen betaalde arbeid zijn, tot betaalde arbeid maken. Zo wordt *niet-arbeid wél arbeid*. Verschillende activiteiten in de sfeer van de sociale en persoonlijke dienstverlening lenen zich hier uitstekend toe. Het betreft met name maatschappelijk nuttige

activiteiten waar vandaag een grote onvervulde behoefte naar bestaat. We kunnen denken aan zorg en aandacht voor bejaarden, opvang van kinderen, het proper houden van openbaar domein, het bewaken van parkings en fietsenstallingen, enz. De overheid moet volgens dit scenario de ontwikkeling van dit soort jobs stimuleren, omdat het arbeidsintensieve behoeften betreft waar nu vaak niemand voor kan of wil betalen. Daarenboven betreft het vooral laaggeschoolde arbeidsplaatsen die kunnen worden gecreëerd. Zo kunnen laaggeschoolden, die op de reguliere arbeidsmarkt veel kans hebben om uit de boot te vallen, terug aan de slag. Vele pleidooien voor sociale activering van werklozen zijn onder te brengen in dit scenario: werklozen krijgen een 'loon' in ruil voor het opnemen van een nuttige dienstverlenende activiteit⁸. Zo stelt Luc Notredame: "Als de werkloosheid op de reguliere arbeidsmarkt inderdaad structureel is, als de (betaalde) arbeid inderdaad het enige lichtende pad is naar de sociale integratie, en als er inderdaad nog vele onvervulde maatschappelijke behoeften bestaan, dan is de creatie van arbeid in het kader van een sociale economie de meest aangewezen, zo niet de enige oplossing." (Notredame 1998: 250).

Het scenario van de uitbreiding van ons arbeidsbegrip is vrij vernieuwend, doch handhaaft centrale kenmerken van onze arbeidsmaatschappij zoals betaalde arbeid als norm voor iedereen, als institutionele kapstok en als centrale toegangspoort tot inkomen. Daarom kan dit scenario moeilijk als 'pluriactief' worden bestempeld.

Tot slot

Feitelijke pleidooien voor de hervorming van onze arbeidssamenleving vallen niet noodzakelijk met één van de vier geschetste scenario's samen. Argumenten van verschillende scenario's kunnen worden gecombineerd. Sommige pleidooien zijn ambigu. In dit artikel was het onder meer onze betrachting om door een definiëring van het begrip 'pluriactiviteit' een leidraad aan te reiken om de veelheid aan pleidooien en voorstellen die in beleids- en wetenschappelijke kringen de ronde

doen, te kunnen toetsen en plaatsen. Of een (meer) pluriactieve samenleving nu wenselijk is of niet, is een vraag die in dit artikel niet aan de orde was. De discussie daarover is natuurlijk meer dan de moeite waard ...

Bibliografie

- de Vroom, B. (1990). Afscheid van de arbeids-samenleving? In K. Schuyt, Van Der Veen, R. (Ed.), *De verdeelde samenleving. Een inleiding in de ontwikkeling van de Nederlandse verzorgingsstaat*. (pp. 45-68). Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese.
- Delanote, L. (1998). Jobcreatie: hoe bestaat het? In A. M. Misseghers (Ed.), *Actuele problemen in de Non-profitsector* (pp. 25-37). Gent: Mys & Breesch.
- Elchardus, M. (1996). *De gemobiliseerde samenleving. Tussen de oude en een nieuwe ordening van de tijd*. Brussel: Koning Boudewijnsstichting.
- Evans, N. J. (1993). The pluriactivity, part-time farming, and farm diversification debate. *Environment and Planning*, 25, 945-959.
- Gorz, A. (1991). *Métamorphoses du travail: quête du sens. Critique de la raison économique*. Paris: Galilée.
- Gorz, A. (1992). On the difference between Society and Community, and Why Basic Income Cannot by Itself Confer Full membership of Either. In P. Van Parijs (Ed.), *Arguing for basic income. Ethical Foundations for a Radical Reform* (pp. 178-184). London/New York: Verso.
- Gorz, A. (1997). *Mières du présent. Richesse du possible*. Paris: Galilée.
- Jacobs, T., vanherck, R., Duysters, A. (1997). Emancipatie en arbeid: in de schaduw van het kostwinnersgezin? Een onderzoek naar de verdeling van arbeid in Vlaamse huishoudens. Antwerpen: UIA.
- Laville, J.-L. (1995). La crise de la condition salariale. Emploi, activité et nouvelle question sociale. *Esprit*, dec., 32-54.
- Notredame, L. (1998). 25 jaar bestaansminimum. En daarna? In J. Vranken, Geldof, D., Van Menxel, G. (Ed.), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1998* (pp. 239-253). Leuven/Amersfoort: Acco.
- Perret, B. (1995a). L'avenir du travail. *Esprit*, aug.-sept., 5-8.
- Perret, B., Laville, J.-L. (1995b). Le tournant de la pluriactivité. *Esprit*, dec., 5-8.
- Offe, C. (1991). Een ontwerp voor een niet op

productiviteitsgroei gericht beleid, *Tijdschrift voor Arbeid en Bewustzijn* (pp. 95-109).

- Racine, R., e.a. (1992). L'Europe au-delà du chômage (pp. 236). Genève: Centre Européen de la Culture.
- Roustang, G. (1995). La pleine activité ne remplacera pas le plein emploi. *Esprit*, dec., 55-64.
- Sociaal en Cultureel planbureau (1998). *Sociaal en Cultureel Planbureau*. Rijswijk/ Den Haag: SCP/ Elsevier.
- SSA, S. W. (1999). *De arbeidsmarkt in Vlaanderen. Jaarboek 1999*. Leuven: Steunpunt WAV/KUL.
- Van Dongen, W. (1998). Het volledige combinatiemodel als basis voor een geïntegreerd gezins-, emancipatie- en arbeidsmarktbeleid. Discussietekst voor de Rondetafelconferentie Gezinsleven en Bedrijfsleven. Brussel: CBGS.
- Van Steenberge, J. (1995). *Niet-arbeid? Wel arbeid!* Brussel: Koning Boudewijnsstichting.
- Vanderweyden, K. (1998). *De arbeidssamenleving voorbij. Van loonarbeid naar pluriactiviteit*. *Tijdschrift voor Sociologie*, jg. 19, 421-447.
- Vranken, J., Geldof, D., Van Menxel, G. (1997). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1997*. Leuven/Amersfoort: Acco.

Noten

- 1/ Deze definitie heeft betrekking op het tweeverdienersmodel, waarbij zowel mannen als vrouwen worden verondersteld betaalde arbeid te verrichten. In het kostwinnersmodel wordt 'individueel' beperkt tot mannen.
- 2/ Voor deze opdeling in scenario's inspireerden we ons ten dele op de schets van zes scenario's in (Racine 1992).
- 3/ Andere argumenten die worden aangehaald om te pleiten voor een basisinkomen zijn onder meer het vermijden van armoede- en werkloosheidsvallen, grotere inkomensgelijkheid, spontane herverdeling van betaalde arbeid, ethische argumenten als het toekennen van een gelijk aandeel in het gemeenschappelijk erfgoed enz.
- 4/ Voor een verdere motivering van dit scenario, zie (Vanderweyden 1998).
- 5/ André Gorz is lange tijd een pleitbezorger van dit scenario geweest (zie b.v. (Gorz 1991) en (Gorz 1992)).
- 6/ Zie b.v. (Van Dongen 1998).
- 7/ Cf. (Van Steenberge 1995) en (Delanote 1998).
- 8/ Voor het thema van sociale activering zie (Vranken 1997).